TADEUSZ DMOCHOWSKI ▶▶

Uniwersytet Gdański

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7609-6350>

Prawosławie i katolicyzm na Ukrainie w latach 1989–2014 – podejście ilościowe

Orthodoxy and catholicism in Ukraine in 1989–2014 – a quantitative approach

Abstract

The complex reality of religious and institutional situation in Ukraine (three orthodox churches; two catholic churches), imposed on ethnic relations, has a significant impact on the balance of power in Ukraine, reinforcing existing divisions: between Ukrainians and Russians, between west and east Ukraine, between Orthodox and Catholics.

Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate) is the most conservative force, with canonical and political ties (specially part of hierarchy) with Russia. It is the best organized religious structure in Ukraine with 12485 parishes and 10068 priests.

Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate (4536 parishes and 3141 priests) and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1205 parishes, and 731 priests) are much more related to Ukrainian statehood and are supported by the Ukrainian state and the Ukrainian political parties on their road to autocephaly and canonical independence from Moscow Patriarchate. The most aroused nationalist forces (the All-Ukrainian Union “Svoboda”, Right Sector) are often associated with the Ukrainian Greek Catholic Church (3734 parishes and 2594 priests), the main supporter of the Ukrainian nationalism.

Keywords: Ukraine, religious diversity, orthodoxy, catholicism, Russia

Православие и католицизм в Украине в 1989–2014 годы – количественный подход

Аннотация

Сложная реальность религиозной и институциональной ситуации в Украине (три православные и две католические церкви), которая накладывается на межэтнические отношения (украинцы, русские), оказывает существенное влияние на политическое равновесие и баланс власти в Украине, укрепляя существующие различия: между украинцами и русскими, между западом и востоком Украины, между православными и католиками.

Украинская Православная Церковь (Московский Патриархат) является наиболее консервативной силой, с каноническими и политическими связями (особенно часть иерархии) с Россией. Это наиболее организованная религиозная структура в Украине с 12 485 приходами и 10068 священнослужителями.

Украинская Православная Церковь Киевского Патриархата (4536 приходов и 3141 священников) и Украинская Автокефальная Православная Церковь (1205 приходов и 731 священник) намного больше связаны с украинской государственностью и поддерживаются украинским государством и украинскими политическими партиями на их пути автокефалии и канонической независимости от Московского Патриархата. Наиболее националистические силы (Всеукраинский союз «Свобода», Правый сектор) часто ассоциируются с Украинской греко-католической церковью (3734 прихода и 2594 священника), главным сторонником украинского национализма.

Ключевые слова: Украина, религиозное разнообразие, православие, католицизм, Россия

Czynnik różnorodności religijnej (zob. Kozyska, 2014) w przypadku niestabilnych politycznie i podległych wpływom zewnętrznym państw, a tak jest w przypadku Ukrainy, generuje zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego, stabilności politycznej, a nawet integralności terytorialnej państwa, na co nakłada się czynnik rosyjskiej mniejszości narodowej na terytorium Ukrainy, a dodatkowo także kwestie językowe, posługiwania się na co dzień językiem ukraińskim oraz rosyjskim, bez względu na deklarowaną przynależność narodową. Artykuł obejmuje okres rządów czterech pierwszych prezydentów wolnej Ukrainy.

Pierestrojka i głośność Gorbaczowa spowodowała rozluźnienie kontroli nad społeczeństwem radzieckim, również na Ukrainie. Zaowocowało to nie

tylkożywieniem wydawałoby się całkowicie spetryfikowanego przez lata komunizmu społeczeństwa, na wszystkich płaszczyznach, w tym politycznej, lecz również na skutecznie dotąd kontrolowanej i zwalczanej płaszczyźnie religijnej.

Rosyjska Cerkiew Prawosławna (RCP)¹, pomimo prześladowań i kontroli, była w pewien sposób „uprzywilejowana” w patologicznej rzeczywistości ZSRR, poprzez możliwość – choć bardzo ograniczonego i kontrolowanego przez agentów – zwykłego trwania i egzystowania na marginesie społeczeństwa i była najsilniejszą oficjalnie uznawaną – a właściwie tolerowaną – chrześcijańską organizacją i strukturą religijną w ZSRR, w tym na Ukrainie².

Pod koniec lat 80. XX wieku nastąpiło na Ukrainie odrodzenie zarówno Kościoła Greckokatolickiego, jak i prawosławnej ukraińskiej cerkwi autokefalicznej – Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej (UACP). Do odbudowywanych struktur greckokatolickich i autokefalicznych³ zaczęli napływać zarówno wierni, jak i klerycy Cerkwi prawosławnej na Ukrainie, zorganizowanej w Ukraiński Egzarchat Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej⁴. Proces ten miał miejsce zwłaszcza na zachodniej Ukrainie, gdzie zaczęto również przejmować prawosławne (a wcześniej często unickie i autokefaliczne) nieruchomości kościelne.

W latach 1960–80. ukraińskie parafie stanowiły około dwóch trzecich wszystkich parafii Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Większość z nich

¹ Autor stosuje nazwę „Cerkiew” w odniesieniu do Kościołów prawosławnych, co jest przyjęte w polskiej literaturze przedmiotu (np. *Przegląd Prawosławny*), czy w wystąpieniach polskich hierarchów i duchownych prawosławnych. Według *Słownika języka polskiego PWN* Cerkiew to: „instytucja hierarchiczna wyznania prawosławnego i greckokatolickiego reprezentowana przez duchownych”; „wspólnota ludzi wyznania prawosławnego lub greckokatolickiego” (Cerkiew, 2019).

² W 1985 roku miała na Ukrainie 4078 parafii i 4754 duchownych, 9 klasztorów i 590 mnichów (*Церковно-релігійна*, 2011, s. 11). Kościół rzymskokatolicki na Ukrainie miał w 1985 roku 102 parafie (*Церковно-релігійна*, 2011, s. 22).

³ W 1990 roku UACP miała już 811 parafii, a UKGK w 1989 r. 138 parafii (*Церковно-релігійна*, 2011, s. 17, 20). Dla porównania Kościół rzymsko-katolicki na Ukrainie miał w 1990 roku 205 parafii i 63 duchownych (*Церковно-релігійна*, 2011, s. 22).

⁴ Ros. *Український екзархат Русской православной церкви*. W 1990 roku miał on już 6101 parafii i 3720 duchownych, 11 klasztorów i 675 mnichów (*Церковно-релігійна*, 2011, s. 11).

skoncentrowana była na zachodzie Ukrainy, której nie dotknęły wcześniejsze represje antyreligijne, ponieważ terytorium to należało do Polski i dopiero w 1939 roku weszło w skład ZSRR, a w 1941 roku zaczęła się wojna z Niemcami. Dzięki temu Kościoły i Cerkwie nie przeżyły tu tak strasznych prześladowań, jak na reszcie terytorium ZSRR, a przy tym Kościół grecko-katolicki uległ tu wymuszonemu samorozwiązaniu na Soborze Lwowskim w 1946 roku, co z kolei zmuszało władze do ostrożności w zamykaniu kościołów/cerkwi, aby nie wzbudzać oporu przeciwko swojej antyunickiej polityce. W jednej tylko diecezji lwowsko-tarnopolskiej, największej w składzie Patriarchatu Moskiewskiego, w latach 1960–1980 było niemal 2 tys. parafii, czyli ponad jedna czwarta wszystkich parafii RCP (Петрушко, 1998). W 1988 roku z istniejących wówczas 6893 parafii RCP na Ukrainę przypadały ponad 4 tys. (Поспеловский, 1995, s. 409).

Na terytorium Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej funkcjonował Egzarchat Ukraiński Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, będący najwyższą cerkiewną jednostką administracyjną Patriarchatu Moskiewskiego na terytorium Ukrainy. Od 1966 roku egzarchą Ukrainy, aż do końca istnienia egzarchatu w 1990 roku, był Filaret (Mychajło A. Denysenko, ur. w 1929 roku). Filaret otrzymał sakrę biskupią w 1962 roku, od 1966 roku był arcybiskupem kijowskim i halickim, egzarchą Ukrainy i stałym członkiem Świętego Synodu RCP, organu zarządzającego RCP w okresie między soborami, na czele którego stoi patriarcha moskiewski i całe Rusi. W 1968 roku został metropolitą kijowskim i halickim⁵.

⁵ Jego przeciwnicy nie szczędzą mu krytyki: „metropolita Filaret (Denisenko), osoba otwarcie skorumpowana i niemoralna. Dla nikogo na Ukrainie nie było tajemnicą, że metropolita otwarcie naruszył zakonny ślub celibatu, mieszkając z niejaką Jewgienią Rodionową. Odrażająca osobowość egzarchy Ukrainy bardzo przyczyniła się do zdyskredytowania Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i jego ukraińskiego egzarchatu. Metropolita Filaret, który rządził metropolią kijowską grubiańsko i despotycznie, spowodował odejście wielu duchownych i świeckich spod jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego, którzy nie chcieli już doświadczać arbitralności pierwszego hierarchy ukraińskiej Cerkwi. Autonomizacja metropolii kijowskiej [od stycznia 1990 roku] doprowadziła do tego, że Filaret zaczął zarządzać egzarchatem praktycznie w sposób niekontrolowany, nie będąc dalej zależnym w swoich działaniach od Jego Świątobliwości Patriarchy i Synodu Rosyjskiej Cerkwi” (Петрушко, 1998).

Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna⁶ (UACP) zaczęła się organizować w okresie zawirowań rewolucyjnych i wojny domowej w Rosji. W październiku 1921 roku na pierwszym Wszechukraińskim Prawosławnym Soborze Cerkiewnym w Kijowie potwierdzono autokefalię UACP, ogłoszoną przez Wszechukraińską Prawosławną Radę Cerkiewną 5 maja 1920 roku. Jej powstanie związane było z ukraińskimi dążeniami do niepodległości, których jednym z elementów było uniezależnienie Cerkwi prawosławnej na Ukrainie od Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Bolszewicy, dążąc do osłabienia RCP poprzez m.in. jej podział, początkowo wspierali autokefalię i – pod naciskiem GPU – została ona uznana w 1923 roku przez niekanoniczny II sobór RCP, kierowany przez odstępców RCP (tzw. odnowicieli, renowacjonistów). Jednakże w latach 30. XX wieku została zlikwidowana⁷, odebrano jej autokefalię, a duchowieństwo niemalże całkowicie wymordowano. Przetrwała natomiast na emigracji (Kanada, Stany Zjednoczone), gdzie od 1971 roku na jej czele stał metropolita Mstysław (pol. Mścisław, Stepan Skrypnyk). Próby jej odbudowy w latach 1941–1944 zakończyły się wraz z powrotem Armii Czerwonej na Ukrainę.

Kolejną próbę odbudowy UACP podjęto na zachodzie Ukrainy w sierpniu 1989 roku. Wówczas to proboszcz jednej z lwowskich parafii Wołodymyr Jarema ogłosił wystąpienie z RCP, w październiku przyłączył się do niego jeden z emerytowanych biskupów RCP Joan (Wasyl Bodnarczuk⁸). Powstałe struktury podporządkowały się metropolicie Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej w Stanach Zjednoczonych⁹ Mstysławowi (Stepan Skrypnyk,

⁶ Ukr. *Українська Автокефальна Православна Церква* (УАПЦ); ros. *Украинская автокефальная православная церковь* (УАПЦ).

⁷ Zmuszono ją do samolikwidacji w 1930 roku (Поспеловский, 1995, s. 87; Цыпин, 1994, s. 101; Петрушко, 1998).

⁸ Wasyl Mykołajowycz Bodnarczuk (Василь Миколайович Боднарчук), 1929–1994, w 1977 roku wyświęcony na biskupa żytomierskiego i owruckiego. Nie mylić z Iwanem Mykołajowyczem Bodnarczukiem (Іван Миколайович Боднарчук), 1925–2006, jego rodzonym bratem, który w 1990 roku został wyświęcony na biskupa UACP pod zakonnym imieniem Wasilija. Został metropolitą terespolsko-buczackim, a w 1997 roku wraz z duchowieństwem i wiernymi przystąpił do UCP PK.

⁹ Jej strona internetowa: Ukrainian Orthodox Church of the USA (2019). W 1995 roku Patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I przyjął UCP Stanów Zjednoczonych i diaspory (УПЦ США и Рассеяния) pod jurysdykcję Patriarchatu Konstantynopolańskiego.

bratanek i niegdyś adiutant atamana Symona Petlury), a ten mianował Joana arcybiskupem i przekazał mu zarządzanie Cerkwią na Ukrainie. Joan wraz z innym, niekanonicznym biskupem (Wikentijem Czekalinem (Слесарев, 2009, 24 сентябрь)), wyświęcili kolejnych biskupów w 1990 roku.

W dniach 5–6 czerwca 1990 roku w Kijowie odbył się Wszzechukraiński Sobór Prawosławny UACP z udziałem ponad 700 delegatów z całej Ukrainy (w tym 7 biskupów i ponad 200 kapłanów). Sobór zatwierdził fakt powstania UACP i na patriarchę kijowskiego i całej Ukrainy wybrał zaocznie metropolitę Mstysława, posiadającego sukcesję apostołską z Polskiej Cerkwi Prawosławnej. 2 października 1990 roku władze Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej oficjalnie zarejestrowały UACP (История Церкви, 2005). Na drugą osobę w UACP wyrósł tymczasem biskup Antonij (Iwan Masendycz, do czerwca 1990 roku w RCP) (АНТОНІЙ (Масендич), 2014), ściągnięty do UACP przez Joana (Bodnarczuka).

RCP, pragnąc powstrzymać zjawisko odchodzenia od niej i odbudowy tak Ukraińskiej Cerkwi Autokefalicznej Prawosławnej, jak i Kościoła Greckokatolickiego, na soborze Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (30–31 stycznia 1990 roku) przyznała Egzarchatowi Ukraińskiemu RCP elementy autonomii, w tym samodzielność finansową, prawo do posługiwania się nazwą Ukraińska Cerkiew Prawosławna (UCP)¹⁰ oraz prawo do przeprowadzania własnych synodów (sprawujących najwyższą władzę sądowniczą, ustawodawczą oraz wykonawczą w eparchiach) (Архиерейский Собор, 1990). Filaret opowiadał się wówczas zdecydowanie przeciwko zwolennikom autokefalii, uznając ich za rozłamowców działających na zlecenie ukraińskich nacjonalistów. Po śmierci patriarchy RCP Pimena (3 maja 1990 roku) był jednym z trzech kandydatów do urzędu patriarchy moskiewskiego i całej Rusi. Poważnie liczył na wybór, oczekując w tym wsparcia ze strony władz ZSRR, jednakże otrzymał najmniej głosów. Patriarchą natomiast został Aleksij (Aleksiej M. Ridigier) (7 czerwca 1990 roku), który współpracował z KGB (Andrew, Mitrochin, 2001, s. 873, 877; Подрабинек, 2000, 22 апреля).

¹⁰ Ros. *Украинская православная церковь (УПЦ)*, ukr. *Українська Православна Церква*.

Na kolejnym soborze RCP (25–27 października 1990 roku) Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej przyznano niezależność i samodzielność w zarządzaniu (tj. autonomię), w związku z czym znoszono nazwę „Ukraiński Egzarchat”. Przewodniczący (*предстоятель*) UCP miał nosić tytuł Metropolity Kijowskiego i Całej Ukrainy i być wybierany przez episkopat ukraiński i błogosławiony przez patriarchę moskiewskiego. Do kompetencji Synodu UCP należał wybór i mianowanie biskupów oraz tworzenie i znoszenie diecezji w granicach Ukrainy. Metropolita kijowski miał być stałym członkiem Świętego Synodu RCP (Документы, 1991, s. 2).

Część hierarchów Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, dążących do całkowitego uniezależnienia się (autokefalii) od RCP, nie była tym usatysfakcjonowana, a dążenia do autokefalii jeszcze się nasiliły po ogłoszeniu niepodległości Ukrainy 24 sierpnia 1991 roku. Rozczarowany porażką w walce o stanowisko patriarchy moskiewskiego metropolita Filaret zaczął dążyć do autokefalii. Sobór UCP (1–3 listopada 1991 roku) zwrócił się w sprawie kanonicznej niezależności UCP do patriarchy moskiewskiego Aleksija II i episkopatu RCP¹¹. Dla potwierdzenia, iż UCP jest gotowa do autokefalii, sobór podał następujące dane odnośnie swojej sytuacji na Ukrainie w 1991 roku: funkcjonują 22 diecezje, 5,5 tys. parafii, działalność prowadzi 23 biskupów, UCP ma 35 mln wiernych, 3 seminaria, 32 klasztory (w tym dwie ławry: Kijowsko-Pieczerska i Pocajewska) (Определения Собора Украинской, 1992, s. 3–4). Latem 1991 roku na Ukrainie było ponad 5 tys. parafii kanonicznej UPC, 1,1 tys. „rozłamowych” oraz 1,8 tys. parafii greckokatolickich (Воспитать любовь, 1991, s. 21–24; Еленский, 1993, s. 8).

Sobór RCP (31 marca – 5 kwietnia 1992 roku), w którym uczestniczył również Filaret i uprawnieni biskupi UCP (a część z nich była teraz przeciwna autokefalii), odmówił przyznania UCP autokefalii. Filaret zobowiązał się natomiast i zaprzysiągł, że na soborze UCP odejdzie ze stanowiska przewodniczącego UCP dla dobra Cerkwi i umożliwienia biskupom wyboru

¹¹ Sobór argumentował, iż „sytuacja religijna na Ukrainie w warunkach ogłoszenia niepodległości państwa ukraińskiego wymaga nowego statusu dla Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej. Sobór uważa, że takim statusem powinna być pełna samodzielność i niezależność, to znaczy autokefalia, jako dalsza poprawa niezależności Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego (...) niezależna Cerkiew w niezależnym państwie jest kanonicznie uzasadniona i historycznie nieunikniona” (Определение Собора УПЦ, 1991).

nowego przewodniczącego. O obu tych sprawach sobór RCP poinformował pisemnie prezydenta Ukrainy Leonida Krawczuka.

7 kwietnia w Kijowie Filaret oświadczył, że odmawia złożenia stanowiska przewodniczącego UCP. A następnie podawał się za ofiarę imperialnych pretensji Patriarchatu Moskiewskiego i nie miał zamiaru zwołania soboru UCP. Równolegle w UACP doszło do konfliktu pomiędzy biskupem Joannem (Bodnarcukiem) a Antonijem (Masendyczem), na skutek czego 29 kwietnia 1992 roku Joan został usunięty z episkopatu UACP.

Patriarcha moskiewski Aleksij II, który doskonale zorganizował przeciwników autokefalii, przystąpił do odsunięcia Filareta od władzy. Synod RCP 21 maja 1992 roku polecił starszemu hierarsze UCP, metropolicie charkowskiemu i bogoduchowskiemu Nikodimowi (Rusnak) zwołanie i przeprowadzenie soboru UCP dla wybrania nowego przewodniczącego. Sobór UCP został zwołany do Charkowa (obawiano się bowiem w Kijowie przeciwdziałania prezydenta Krawczuka i nacjonalistów) i 27 maja 1992 roku (bez udziału metropolity Filareta) sobór usunął Filareta ze stanowiska metropolity kijowskiego i całej Ukrainy. Na nowego przewodniczącego UCP (16 głosami na 18) wybrano metropolitę rostowskiego i nowoczerkaskiego Wołodymyra (Wiktor Sabodan)¹². Choć początkowo władze Ukrainy (m.in. prezydent Leonid Krawczuk i prezydium Rady Najwyższej Ukrainy) uznały synod za nielegalny, to jasne było, iż Filaret utracił poparcie poważnej części UCP i władze musiały to wziąć pod uwagę.

Z poparciem Leonida Krawczuka Filaret zachował Władymirski Sobór (katedrę) w Kijowie, rezydencję metropolity oraz pełną kontrolę nad finansami UCP. Władze konsekwentnie wspierały go, kiedy zaczął budować swoją własną – niekanoniczną, ale samodzielną – Ukraińską Cerkiew Prawosławną, a dotychczasową UCP, pozostającą w kanonicznej łączności z Moskwą, dla odróżnienia od UCP Filareta nazywa się często UCP Patriarchatu Moskiewskiego.

Filaret, z poparciem władz Ukrainy (prezydenta Krawczuka i niektórych deputowanych), rozpoczął rozmowy z biskupem Antonijem z UACP w sprawie zjednoczenia obu Cerkwi. W dniach 25–26 czerwca 1992 roku

¹² Jego oficjalny życiorys zob. Митрополит Київський, 2014. Zmarł 5 lipca 2014 roku, a jego miejsce 17 sierpnia zajął metropolita Onufrij (Orest Berezowski).

na Wszechukraińskim Soborze Prawosławnym¹³ w Kijowie, nazywanym Zjednoczeniowym Soborem dwóch Cerkwi¹⁴ – UCP Filareta i UACP (według RCP był to sobór rozłamowy), Filaret doprowadził do podjęcia przez sobór decyzji o rozwiązaniu UCP i UACP oraz przekazania ich majątku, finansów i środków nowo utworzonej – z połączenia rozwiązanych Cerkwi – organizacji: Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego¹⁵ (UCP PK).

Po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości państwowej w 1991 roku władze wielokrotnie wywierały bowiem nacisk na Cerkiew prawosławną, jako najliczniejsze i najbardziej wpływowe wyznanie na Ukrainie, dążąc do jego wykorzystania dla własnych celów politycznych. Administracje Prezydentów Leonida Krawczuka i Leonida Kuczmy wspierały dążenie do uniezależnienia się UCP od Patriarchatu Moskiewskiego oraz wysuwały koncepcje stworzenia jednej lokalnej Cerkwi prawosławnej na Ukrainie, która objęłaby zarówno Cerkiew kanoniczną, jak i Cerkwie niekanoniczne, a w perspektywie również i Ukraiński Kościół Greckokatolicki. Także Administracja Prezydenta Wiktora Juszczenki wspierała projekt zjednoczenia wszystkich chrześcijan Ukrainy w jednej ukraińskiej Cerkwi lokalnej. Dla Krawczuka, byłego funkcjonariusza Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy, który dziesiątki lat zajmował się tam agitacją i propagandą, UACP było ekspozyturą galicyjskich nacjonalistów, dla których on sam pozostanie tylko komunistą i „koniunkturalnym Ukraińcem”. Dlatego postawił na UCP i Filareta, z którym od lat pozostawał w bliskich kontaktach zawodowych.

Faktycznie było to zjednoczenie tylko części UCP, uznającej jego zwierzchnictwo, z częścią UACP. Patriarchą nowej Cerkwi został Mstysław (kierujący dotąd UACP), drugą osobą w Cerkwi – Filaret, a zarządzającym Cerkwią – Antonij (Masendycz). Śmierć patriarchy Mstysława w czerwcu 1993 roku oznaczała istotne osłabienie niedawno utworzonej UCP PK. We wrześniu 1993 roku w UCP PK doszło do rozłamu, część duchownych i świeckich wystąpiła z UCP PK i odtworzyła UACP.

W UCP PK znalazło się również miejsce dla Joana (Bodnarczuka), który zwrócił się do Patriarchatu Moskiewskiego o ponowne przyjęcie,

¹³ Ros. *Всеукраїнський православний собор*.

¹⁴ Ros. *Объединительный собор двух церквей*.

¹⁵ Ros. *Українська православна церковь Київського патріархата*.

ale w międzyczasie przyjął propozycję UCP PK, gdzie został metropolitą drohobyckim i samborskim, a następnie łuckim i wołyńskim. Po tym jak w listopadzie 1994 roku zginął w wypadku samochodowym (w zagadkowych okolicznościach; Анисимов, 1995), niektórzy sugerowali nawet samobójstwo. W końcu 1993 roku Antonij (Masendycz) wystąpił z UCP PK i powrócił do RCP, głównie z powodu konfliktu z Filaretem, którego pęd do władzy hamował (Анисимов, 1994, 2 marta). W 1994 roku Antonij został biskupem barnaulskim RCP i pozostał na tym stanowisku aż do śmierci w 2001 roku.

Odrodzona UACP na nowego patriarchę Kijowa i Całej Ukrainy wybrała po śmierci Mstysława biskupa Dimitrija (Wołodymyr Jarema¹⁶), który zmarł w 2000 roku. Jego następcą został Mefodij (Walerij Kudrjakow). Z kolei nowym patriarchą UCP PK został Wołodymyr (Wasyl Romaniuk), a po jego śmierci w lipcu 1995 roku¹⁷ – Filaret.

W ten sposób na Ukrainie, w wyniku dążeń części duchownych i wiernych UCP, zmierzających do uniezależnienia UCP od Patriarchatu Moskiewskiego, przeciwdziałania Patriarchatu Moskiewskiego, działania władz ukraińskich, przekonań wiernych i duchownych, ukształtowały się trzy główne Cerkwie prawosławne: kanoniczna UCP PM oraz niekanoniczne: UCP PK i UACP.

W latach 1988–1989 z religijnego podziemia na Ukrainie na szeroką skalę wyszli grekokatolicy i jako pierwsi na zachodniej Ukrainie ujawnili dążenie do kościelnej niezależności. Ukraiński Kościół Grekokatolicki (UKGK), działając legalnie na zachodzie, stał się największą nielegalną, podziemną organizacją religijną w ZSRR. Utworzony na mocy unii brzeskiej 1596 roku, po przejęciu Ukrainy przez Rosję, stał się przedmiotem prześladowań i wymuszanej prawosławizacji. W 1839 roku na synodzie w Połocku został rozwiązany i zmuszony do połączenia się z Patriarchatem Moskiewskim, ulegając na terenie Rosji przymusowej likwidacji (ostatnim akordem była likwidacja diecezji chełmskiej). Działał natomiast w zaborze austriackim (Galicja) oraz w Polsce po odzyskaniu przez nią niepodległości w 1918 roku. Odbudowa Kościoła Grekokatolickiego w okresie międzywojennym

¹⁶ W 1993 roku Jarema został wyświęcony na biskupa perejaśławskiego i siczesaławskiego pod imieniem zakonnym Dimitrija.

¹⁷ Zmarł zagadkowo, w konflikcie o finanse UCP z Filaretem.

i wojennym zakończyła się definitywnie w 1946 roku, kiedy na niekanonicznym, tzw. Soborze Lwowskim „anulowano” unię brzeską i rozwiązano Kościół greckokatolicki. Trwał on jednak zagranicą, w ukraińskiej diasporze, utrzymywał się w strukturach prawosławnych (często jako tzw. Kościół „kryptounicki”) i w podziemiu w ZSRR.

To właśnie unicy jako pierwsi wyrazili nastroje separatystyczne wobec RCP, kiedy w 1987 roku grupa księży i świeckich ogłosiła wyjście z podziemia, a za nimi poszli następni (np. Komitet Iwana Hela). Za cel postawiono sobie odzyskanie własności należącej do nich przed 1946 rokiem. Patriarchat Moskiewski przystąpił do energicznego przeciwdziałania legalizacji Kościoła. Egzarcha Filaret robił wszystko, aby przekonać władze ZSRR do niewyrażenia na to zgody, zwracając uwagę na jego nacjonalizm i groźbę decentralizacji (w maju 1989 roku na konferencji prasowej oświadczył, że nowe prawo nie przywróci i nie zalegalizuje unitów, i radził katolikom chodzić do kościołów katolickich, a tym unitom, którzy czują się związani z obrządkiem wschodnim, do Cerkwi prawosławnych). Jednakże we wrześniu 1988 roku przedstawiciel Rady do Spraw Religii Jurij Smirnow oświadczył, że unicy na Ukrainie mogą działać legalnie, a w czerwcu 1989 roku publicznie obiecał, że po przyjęciu nowej ustawy o wolności sumienia, na Ukrainie rozpocznie się rejestracja unickich parafii. Sekretarz Generalny KPZR Michaił Gorbaczow siedł na ustępstwa w kwestiach wyznaniowych, dążąc do uzyskania poparcia dla polityki *pierestrojki* na Zachodzie oraz poprawy stosunków z Watykanem. Podczas spotkania Gorbaczowa z papieżem Janem Pawłem II w Watykanie 1 grudnia 1989 roku uzgodniono legalizację UKGK.

Ze względu na brak ówczesnych oficjalnych danych dotyczących struktury wyznaniowej Ukrainy, oprzeć możemy się m.in. na szacunkach wynikających z badań ankietowych, z których wynika, że około $\frac{3}{4}$ ukraińskiego społeczeństwa deklaruje się jako wierzący, ale już tylko ok. 35–40% jako regularnie praktykujący (*Ministerstwo*, 2013, s. 3). Zdecydowana większość wierzących należy do wyznawców prawosławia, zorganizowanego w trzech dominujących i kilku mniejszych wspólnotach wyznaniowych.

Jeśli chodzi o liczebność parafii, klasztorów, instytucji religijnych, wydawnictw, duchowieństwa, opierać możemy się na danych gromadzonych przez Departament do spraw Religii i Narodowości Ministerstwa Kultury Ukrainy,

publikowanych przez Religijno-Informacyjną Służbę Ukrainy¹⁸ oraz przez Instytut Wolności Religijnej (skrót ukr. IRS)¹⁹.

Instytut ten jest chroniącą prawa człowieka organizacją społeczną, której głównym zadaniem jest promowanie prawa do wolności sumienia, wyznania, przekonań oraz innych związanych z nimi praw człowieka, promowanie ochrony moralności w społeczeństwie, a także gromadzenie, analiza i upowszechnianie informacji na temat ustawodawstwa oraz życia religijnego na Ukrainie oraz w innych krajach. Instytut jest organizacją non-profit i utrzymuje się z dobrowolnych datków oraz jest niezależny od partii i ugrupowań politycznych (Інститут релігійної свободи, 2019). Współpracuje z Wszechukraińską Radą Kościołów i Organizacji Religijnych²⁰, do której należy 18 Kościołów (Cerkwi) i organizacji religijnych, w tym UCP PM, UCP PK, UACP, Ukraiński Kościół Greckokatolicki, Rzymskokatolicki Kościół na Ukrainie, Kościoły protestanckie, organizacje muzułmańskie oraz Stowarzyszenie Żydowskich Organizacji Religijnych Ukrainy (Список, 2014, 23 липня). IRS został założony w 2001 roku w Kijowie przez Ołeksandra Zajca, który w latach 2001–2008 był jego dyrektorem, a od 2008 roku pełni funkcję szefa zarządu Instytutu (Заець, 2019).

Według informacji zgromadzonych przez Departament do spraw Religii i Narodowości, na Ukrainie funkcjonowało ponad 33 tys. parafii, wspólnot i gmin wyznaniowych wszystkich wyznań. Pracowało w nich ponad 31 tys. duchownych. Działo 500 klasztorów z 6,8 tys. zakonników (mnichów i mniszek), 370 misji i 81 bractw, 202 religijne instytucje edukacyjne z blisko

¹⁸ Strona *Релігійно-інформаційна служба України* (PICU), pr. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2014 р.) (2014, 4 квітня), <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2014/55893/>; Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2019 р.), (2019, 1 січня), https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr_2019/75410/. Релігійно-інформаційна служба України (PICU), jest projektem Instytutu Religii i Społeczeństwa Ukraińskiego Uniwersytetu Katolickiego (Інститут Релігії та Суспільства Українського Католицького Університету). Adres PICU: <http://irs.ucu.edu.ua/>, adres uniwersytetu: <http://ucu.edu.ua/>.

¹⁹ Ukr. *Інститут релігійної свободи* (IPC).

²⁰ Ukr. *Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій* (ВРЦіРО) – została utworzona w grudniu 1996 roku jako przedstawicielski międzywyznaniowy organ konsultacyjno-doradczy.

Tabela 1. Instytucje religijne na Ukrainie (stan na 1 stycznia 2013 roku)

Lp.	Nazwa obwodu	Ilość zarejestrowanych / niezarejestrowanych organizacji religijnych														Ilość			
		w tym																	
		Razem		Centra	Kierownictwa (eparchie, diecezje itp.)	Parafie (wspólnoty, gminy)		Klasztory	w nich zakonników (mnichów)	Misje	Bractwa	Religijne instytucje edukacyjne	w nich słuchaczy	duchownych	w tej liczbie cudzoziem-ców	szkół niedzielnych	publikacji periodycznych		
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.				
1.	Autonomicz-na Republika Krym	1396	682	3	7	1360	682	6	93	6	5	9	282	58	1206	35	483	11	
2.	Winnicki	1842	260	1	14	1786	260	24	206	7	6	4	21	175	1321	25	795	23	
3.	Wołyński	1552	20	3	7	1508	20	17	211	7	3	7	330	549	1527	12	977	7	
4.	Dniepropie-trowski	1299	11	4	13	1250	11	11	178	11	3	7	255		1249	32	396	21	
5.	Doniecki	1750	22	7	15	1679	22	11	387	26	1	11	398	377	1680	27	887	44	
6.	Żytomierski	1448	15	1	12	1384	15	27	313	12	5	7	134	21	871	30	269	6	
7.	Zakarpaci	1755	165	3	14	1657	165	59	501	7	9	6	490		1835	58	1039	15	
8.	Zaporoski	993	47	2	9	962	47	8	150	9		3	135	20	993	21	392	18	
9.	Iwanofran-kiwski	1390		1	11	1307		36	36	18	7	10	237		1176	15	428	11	
10.	Kijowski	1752			6	1701		18	92	15	2	9	121	474	1535	13	808	8	
11.	Kirowogradzki	673	60		7	659	60	4	35	3					626	6	164	14	
12.	Ługański	817	8		10	790	8	6	49	6		5	52	232	1192	4	354	16	
13.	Lwowski	3035	51	5	25	2896	51	64	880	24	2	19	1238	328	2656	79	1113	23	

Lp.	Nazwa obwodu	Ilość zarejestrowanych / niezarejestrowanych organizacji religijnych																Ilość				
		w tym																				
		Razem		Centra	Kierownictwa (eparchie, diecezje itp.)	Parafie (wspólnoty, gminy)	Klasztory	w nich zakonników (mnichów)	Misje	Bractwa	Religijne instytucje edukacyjne	w nich słuchaczy	duchownych	w tej liczbie cudzoziemców	szkół niedzielnych	publikacji periodycznych						
14.	Mikołajewski	724	12		10	704	12	4	28	6							530	16	367	5		
15.	Odesski	1309	23	3	15	1237	23	21	444	20	2	11	260	561	20		1032	64	402	10		
16.	Połtawski	1095			11	1071		5	97	4	1	3	127	520	848		848	9	301	18		
17.	Rówieński	1512	21		7	1460	21	20	478	18	1	6	2972	29	1556	18	772	14				
18.	Sumski	807	4		5	789	4	7	80	4		2	47	64	641	9	217	4				
19.	Tarnopolski	1778			12	1709		40	425	4	2	11	566	168	1384	20	468	4				
20.	Charkowski	771	153		12	731	153	9	71	9	2	8	253	248	998	55	340	8				
21.	Chersoński	911	24		11	887	24	6	22	5	1	1	22	130	563	22	445	11				
22.	Chmielnicki	1888			13	1822		24	245	20	3	6	50	549	1128	40	585	16				
23.	Czerkaski	1283	60		10	1256	60	7	229	8	1	1		450	712	3	306	12				
24.	Czerniowiecki	1174	119	2	10	1126	119	21	420	7		8		1209	1863	24	424	5				
25.	Czernihowski	917	51	1	7	888	51	14	208	3	1	3	76	18	753	11	156	10				
26.	m. Kijów	1113	71	50	22	835	71	27	931	110	24	45	2467	3039	1316	104	240	47				
27.	m. Sewastopol	132				127		4	25	1					122	8	29	3				
	RAZEM	35116	1879	87	295	33581	1879	500	6834	370	81	202	10533	9219	31313	760	13157	384				

Źródło: ЗВІТ про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2013 року (Форма No 1). Затверджено наказом Міністерства культури України від 21 березня 2013 р. No 215. Pobrane z: http://irs.in.ua/files/statistic/2013.01.01_zvit_f1_irs.in.ua.pdf, s. 1.

20 tys. słuchaczy, ponad 13 tys. szkół niedzielnych, wydawanych było 384 publikacji periodycznych.

Jeśli chodzi o liczbę wyznawców oraz siłę instytucjonalną, to najliczniejsze były trzy Cerkwie prawosławne: Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego i Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna oraz Kościół katolicki w dwóch obrządkach: Ukraiński Kościół Greckokatolicki i Kościół Rzymskokatolicki na Ukrainie.

Pozostałe wyznania – mniejsze Cerkwie prawosławne, protestanci różnych kierunków, świadkowie Jehowy, muzułmanie oraz wyznawcy judaizmu, pomimo że na pierwszy rzut oka zorganizowani są w dużej liczbie (blisko 11 tys.) parafii, wspólnot czy gmin, to liczebność ich członków jest niewielka.

Parafie wymienionych wyżej pięciu podstawowych Cerkwi/Kościółów rozmieszczone były bardzo nierównomiernie. Zdecydowanym liderem jest obwód lwowski (2896/65), a za nim obwody: chmielnicki (1822), winnicki (1786/260), tarnopolski (1709), kijowski (1701), doniecki (1679/22), zakarpacki (1657/165) i wołyński (1508/20). Szczególne miejsce przypada Autonomicznej Republice Krym, gdzie funkcjonowała największa liczba niezarejestrowanych wspólnot (1360/682).

Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (UCP PM) jest instytucją dominującą pod względem instytucjonalno-organizacyjnym. Według szacunków na 1 stycznia 2013 r. miała 12485 parafii, 10068 duchownych, 203 klasztory i 4873 mnichów i mniszek (*ЗБИТ*, 2013, s. 2). Według samej UCP PM ma ona 12,5 tys. parafii, 53 diecezje i 240 klasztorów, w tym trzy ławry: Kijowsko-Pieczerską (Києво-Печерська), Poczajowską (Почаївська) w obwodzie tarnopolskim i Swiatogorską (Святогірська) w obwodzie donieckim (*Українська Православна Церква*, 2014).

UCP PK liczbę wiernych UCP PM szacuje na 9 mln wiernych (*Українська Православна Церква Київський*, 2014). Według innych – ale podobnych – szacunków przynależność do UCP PM deklaruje około 20% mieszkańców Ukrainy (*Ministerstwo*, 2013, s. 3). Inne szacunki za prawdopodobną uznają liczbę 15 mln, a rozpiętość w szacunkach waha się od 6 do 35 mln (Тульский, 2002, 22 Февраля).

Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego (UCP PK) według szacunków na 1 stycznia 2013 r. miała 4536 parafii, 3141

Tabela 2. Główne prawosławne i katolickie Kościoły na Ukrainie (stan na 1 stycznia 2013 roku)

Lp.		Nazwa Kościoła	Ilość zarejestrowanych / niezarejestrowanych organizacji religijnych													Ilość				
			w tym																	
			Razem		Centra	Kierownictwa (eparchie, diecezje itp.)	Parafie (wspólnoty, gminy)	Klasztory	w nich zakonników (mnichów)	Miśje	Bractwa	Religijne instytucje edukacyjne	w nich słuchaczy	duchownych	w tej liczbie cudzoziemców					
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.					
1.	Ukraińska Cerkiew Prawosławna (UCP PM)	12806	89	1	48	12485	89	203	4873	15	34	20	1798	2929	10068	17	4288	108		
2.	Ukraińska Cerkiew Prawosławna PK	4685	17	1	34	4536	17	59	181	27	12	16	556	517	3141		1324	36		
3.	UACP	1247		1	15	1205		11	10	7	1	7	87	42	731		307	6		
	1-3 razem	18738	106	3	97	18226	106	273	5064	49	47	43	2441	3488	13940	17	5919	150		
4.	Ukraiński Kościół Greckokatolicki	3917	2	1	22	3734	2	117	1093	25	2	16	1130	185	2594	34	1276	27		
5.	Kościół Rzymskokatolicki	1104	6	1	24	919	6	105	648	41	5	9	307	307	621	260	521	13		
	4-5 razem	5021	8	2	46	4653	8	222	1741	66	7	25	1437	492	3215	294	1797	40		
	1-5 razem	23759	114	5	143	22879	114	495	6805	115	54	68	3878	3980	17155	311	7716	190		
	Razem na Ukrainie	35116	1879	87	295	33581	1879	500	6834	370	81	202	10533	9219	31313	760	13157	384		

Źródło: ЗВІТ про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2013 року (Форма No 1). Затверджено наказом Міністерства культури України від 21 березня 2013 р. No 215. Pobrane z: http://irs.in.ua/files/statistic/2013.01.01_zvit_f1_irs.in.ua.pdf, s.2, 3, 4, 8, 9.

Tabela 3. Liczba parafii i duchownych świeckich głównych Cerkwi/Kościółów prawosławnych i katolickich w podziale administracyjnym państwa (stan na 1 stycznia 2013 roku)

		Ilość zarejestrowanych / niezarejestrowanych parafii (wspólnot, gmin)										Ilość duchownych				
Lp.	Nazwa obwodu	Parafie (wspólnoty, gminy) Razem	w tym parafie						Duchownych razem	w tym						
			UCP PM	UCP PK	UACP	UKGK	KRzK	UCP PM		UCP PK	UACP	UKGK	KRzK			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.			
1.	Autonomiczna Republika Krym	1360	682	519	39	9	13	1206	318	17	1	5	7			
2.	Winnicki	1786	260	931	62	51	17	114	1	1321	681	115	10	9	73	
3.	Wołyński	1508	20	653	355	17	19	24		1527	571	303	8	17	12	
4.	Dniepropietrowski	1250	11	605	126	6	7	8		1249	522	82	10	7	7	
5.	Doniecki	1679	22	729	82	4	33	14		1680	589	36	3	26	9	
6.	Żytomierski	1384	15	651	209	21	13	121		871	340	130	11	4	69	
7.	Zakarpaci	1657	165	608	2	36	2	422	2	1835	663	42	2	305	40	
8.	Zaporoski	962	47	362	1	114	8	13	10	993	220	39	4	4	5	
9.	Iwanofrankiowski	1307		35	292	144		31		1176	37	219	147	6-3	18	
10.	Kijowski	1701		707	374	23	19	21		1535	637	296	15	16	24	
11.	Kirowogradzki	659	60	273	2	72	12	5	1	626	211	41	6	6	6	
12.	Ługański	790	8	408	28	4	5	1		1192	595	23	2	3	3	
13.	Lwowski	2896	51	65	461	387		134		2656	64	332	256	989	102	
14.	Mikołajewski	704	12	283	135	9	11	9		530	160	56	4	5	6	
15.	Odeski	1237	23	566	120	6	20	18		1032	467	72	5	11	24	

Lp.	Nazwa obwodu	Ilość zarejestrowanych / niezarejestrowanych parafii (wspólnot, gmin)										Ilość duchownych						
		w tym parafie					w tym					w tym						
		Parafie (wspólnoty, gminy) Razem	UCP PM	UCP PK	UACP	UKGK	KRzK	Duchow-nych razem			UCP PM	UCP PK	UACP	UKGK	KRzK			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.					
16.	Połtawski	1071	467	179	7	12	5	848	338	67	6	6	5					
17.	Rówieński	1460	627	323	5	23	14	1556	655	294	9	8	11					
18.	Sumski	789	424	3	147	4	4	641	313	116		2	5					
19.	Tarnopolski	1709	122	290	240	788	83	1384	143	269	140	489	31					
20.	Charkowski	731	328	19	12	7	6	998	312	10	5	6	14					
21.	Chersoński	887	24	352	83	26	16	563	226	50	13	9	3					
22.	Chmielnicki	1822		234	78	63	128	1128	492	106	25	27	100					
23.	Czerkaski	1256	60	544	186	6	7	712	248	84	19	4	4					
24.	Czerniowiecki	1126	119	420	166	9	25	1863	445	137	8	15	13					
25.	Czernihowski	888	51	554	121	3	4	753	471	62		3	3					
26.	m. Kijów	835	71	242	111	24	8	1316	288	142	21	14	26					
27.	m. Sewastopol	127		59	2	1	3	122	62	1	1	1	1					
	RAZEM	33581	1879	12485	89	4536	17	1205	3734	2	919	6	31313	10068	3141	731	2594	621

Źródło: ЗВІТ про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2013 року (Форма No 1). Затверджено наказом Міністерства культури України від „21” березня 2013 р. No 215. Pobrane z: http://irs.in.ua/files/statistic/2013.01.01_zvit_fl_irs.in.ua.pdf, s. 2,3,4,8,9.

Czcionką pogrubioną zaznaczono parafie dominujące pod względem ich liczby wyznania.

duchownych, 59 klasztorów i 181 mnichów i mniszek (ЗВІТ, 2013, s. 3). Według podawanych przez siebie danych posiadała ponad 4 tys. parafii, 40 biskupów, 29 diecezji i według własnych szacunków ok. 15 mln wiernych (Українська Православна Церква Київський, 2014). Według innych, ale zbliżonych danych identyfikowało się z nią około 30% ukraińskiego społeczeństwa (Ministerstwo, 2013, s. 3). Inne szacunki podawały jako najbardziej prawdopodobną (na 2001 r.) liczbę 4 mln, wskazując na inne wahające się od 3 do 12 mln wiernych (Тульский, 2002, 22 Февраля)²¹.

W jurysdykcji UCP PK znajdowała się tzw. Rosyjska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego²² (Казьмина, 1998) – niewielka rozłamowa organizacja, opierająca się na duchownych usuniętych z RCP. Zagranicą UCP PK niemalże nie istnieje, np. w Niemczech miała zaledwie 1 tys. wiernych (Тульский, 2002, 22 Февраля). Chociaż UCP PK nie jest uznawana przez RCP i inne autokefaliczne Cerkwie prawosławne, to należy do trzech największych pod względem liczby wiernych Cerkwi świata.

Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna według szacunków na 1 stycznia 2013 roku miała na Ukrainie 1205 parafii, 731 duchownych, 11 klasztorów i 10 mnichów i mniszek (ЗВІТ, 2013, s. 4). Liczbę wiernych na 1 stycznia 2001 roku szacowano na 800 tys. – 1 mln. Zagranicą miała ok. 5 tys. wiernych w Stanach Zjednoczonych i 3,6 tys. w Niemczech (1999 r.) (Тульский, 2002, 22 Февраля). Jest ona niekanoniczną Cerkwią Ukrainy i ukraińskiej diaspory w Ameryce Północnej i Zachodniej Europie.

Poza wymienionymi głównymi Cerkwiami prawosławnymi na Ukrainie działają również inne, niewielkie liczebnie prawosławne Cerkwie i wspólnoty: Staroobrzędowcy²³, Rosyjska Wolna Cerkiew Prawosławna (zagranicą), Rosyjska Prawdziwie Prawosławna Cerkiew²⁴, greckie wspólnoty Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej PM, rosyjskie wspólnoty podległe

²¹ Inne szacunki: 7–10 mln wiernych.

²² Ros. *Русская православная церковь Киевского патриархата*.

²³ Ukr. *Руська православна старообрядницька церква (Білокриницька згода)*: 55 wspólnot i 30 duchownych; *Руська православна старообрядницька церква (безпопівська згода)*: 11 wspólnot i 5 duchownych (ЗВІТ, 2013, s. 5).

²⁴ Ros. *Русская Свободная Православная Церковь (за рубежом)* – Релігійні організації Руської православної церкви (закордонної): 28 wspólnot i 28 duchownych; ros. *Русская Истинно Православная Церковь* / Релігійні організації Російської істинно-православної церкви: 29 wspólnot i 24 duchownych (ЗВІТ, 2013, s. 6).

bezpośrednio jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego, niezależne wspólnoty prawosławne²⁵. Nie mają one jednak żadnego znaczenia politycznego, będąc albo wspólnotami mniejszości narodowych, albo będąc bardzo słabymi liczebnie.

Ukraińskim Kościołem Greckokatolickim²⁶ (od 1975 roku Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-ukraińskiego) od 2011 r. kieruje arcybiskup większy²⁷ kijowsko-halicki Światosław Szewczuk. W 2013 roku miał 3734 parafii, 2594 duchownych świeckich, 117 klasztorów, 1093 zakonników i zakonnic (*3BIT*, 2013, s. 8). Liczbę wiernych na Ukrainie szacuje się na 3,68 mln (a na całym świecie z Ukrainą łącznie 4,35 mln, w tym w Polsce 55 tys., w Ameryce Południowej 337 tys.) (*The Ukrainian Greek Catholic Church*, 2013, s. 7). Inne szacunki podnoszą tę liczbę do ok. 5 mln (*Abp Mokrzycki*, 2013, 21 czerwca)²⁸. Posiada 4 arcybiskupstwa, 5 biskupstw, 3 egzarchaty (2013 r.)²⁹.

Autonomiczny status ma eparchia mukaczewska Kościoła Greckokatolickiego³⁰ z siedzibą w Użhorodzie (Zakarpacie), należąca do Kościoła katolickiego obrządku bizantyjsko-rusińskiego. Nie podlega ona głowie UKGK, ale bezpośrednio Stolicy Apostolskiej (*Мукачівська*, 2019). Kościół ten miał na Ukrainie 384,5 tys. wiernych (*The Ruthenian*, 2013, s. 8).

Kościół rzymskokatolicki na Ukrainie posiadał 919 parafii (najwięcej w obwodach: lwowskim – 134, chmielnickim – 128, żytomierskim – 121, winnickim – 114, zakarpackim – 90 oraz tarnopolskim – 83) oraz 621 duchownych, 105 klasztorów, a w nich 648 zakonników i zakonnic (*3BIT*, 2013, s. 9). Według szacunków Mieczysława Mokrzyckiego, arcybiskupa

²⁵ *Інші православні релігійні організації*: 102 wspólnot zarejestrowane i 18 niezarejestrowanych i 92 duchownych (*3BIT*, 2013, s. 7).

²⁶ Ukr. *Українська Греко-Католицька Церква* (УГКЦ).

²⁷ Arcybiskup większy jest tytułem zwierzchnika katolickiego Kościoła obrządku wschodniego, który posiada autonomię i własną jurysdykcję.

²⁸ Według danych samego UKGK ma on 5,5 mln wiernych (w tym ponad 300 tys. w Polsce), a także wiernych w zachodniej Europie, Ameryce Północnej i Południowej etc. (*Ukrainian Greek-Catholic*, 2014).

²⁹ Archieparchie: kijowska; lwowska, iwano-frankiwska, tarnopolsko-zborowska; eparchie: kołomyjsko-czerniowiecka, samborsko-drohobycka, buczacka, stryjska, sokalsko-żółkiewska; egzarchaty: doniecko-charkowski, odesko-krymski, łucki (*Ukrainian Greek-Catholic*, 2014).

³⁰ Ukr. *Мукачівська єпархія ГКЦ*.

metropolity lwowskiego (od 2008 roku), przewodniczącego Konferencji Episkopatu Ukrainy obrządku łacińskiego, Kościół katolicki na Ukrainie miał ok. 1,5 mln wiernych (*Abp Mokrzycki*, 2013, 21 czerwca). Inne szacunki wahają się od 0,5 do 1 mln wiernych.

Szacuje się, że protestanci stanowią około 1% ludności. Wśród wyznań niechrześcijańskich najważniejszą, choć nieliczną grupą są muzułmanie (*Бірючим*, 2006), reprezentowani głównie przez Tatarów Krymskich.

Zaobserwować można ekspansję wspieranego przez zachodnie fundusze protestantyzmu. Do najliczniejszych wspólnot należały tutaj: Wszechukraiński Związek Stowarzyszeń Ewangelicznych Chrześcijan-Baptystów: 2554 wspólnoty, 3124 duchownych; Wszechukraiński Związek Kościołów Chrześcijan Wiary Ewangelicznej – Pięćdziesiątników (Zielonoświątkowcy): 1533 wspólnoty, 2387 duchownych; Ukraińska Unionistyczna Konferencja Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego: 1025 wspólnot, 1174 duchownych (*3BIT*, 2013, s. 10, 14, 23)³¹. Aktywni byli również Świadkowie Jehowy: 642 wspólnoty i 1899 duchownych (*3BIT*, 2013, s. 25).

Działały również gminy żydowskie: Stowarzyszenie Żydowskich Organizacji Religijnych Ukrainy: 84 wspólnoty, 49 duchownych; Wszechukraiński Kongres Żydowskich Organizacji Religijnych: 11 wspólnot, 7 duchownych; Stowarzyszenie Chasydów Chabad Lubawicz Żydowskich Organizacji Religijnych Ukrainy: 107 wspólnot, 90 duchownych; Religijna Organizacja Progresywnego Judaizmu: 50 wspólnot, 26 duchownych; inne żydowskie organizacje religijne: 30 wspólnot, 18 duchownych (*3BIT*, 2013, s. 32, 33, 34, 35)³².

Odrodzenie przeżywał również islam. Duchowy Zarząd Muzułmanów Ukrainy: 121 wspólnot, 79 duchownych; Duchowe Centrum Muzułmanów Ukrainy: 21 wspólnot, 24 duchownych; Duchowy Zarząd Muzułmanów Krymu: 353 zarejestrowane wspólnoty, 576 niezarejestrowanych, 361

³¹ Ukr. *Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів, Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської-п'ятидесятників, Українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня.*

³² Ukr. *Об'єднання іудейських релігійних організацій України, Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних організацій, Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних організацій України, Релігійні організації прогресивного іудаїзму, Інші іудейські релігійні організації.*

duchownych (Krym); niezależne religijne organizacje muzułmanów: 116 wspólnot, 95 duchownych (3BIT, 2013, s. 36–37)³³.

Zwraca uwagę dominacja UKGK na terytorium obwodów: lwowskiego, tarnopolskiego i iwanofrankińskiego (czyli w Galicji Wschodniej, należącej do 1939 roku do Rzeczypospolitej) z 2968 parafiami. Na drugim miejscu znajdowały się w tych obwodach UCP PK (1043 parafie), na trzecim UACP (771 parafii), a dopiero za nimi UCP PM z zaledwie 222 parafiami. Na terenie tych trzech obwodów znajdowało się 79,48% parafii UKGK, 63,98% parafii UACP i 22,99% parafii UCP PK.

Kolejnym bastionem UKGK, chociaż dominowały tam liczebnie parafie UCP PM (608 parafii, tj. 4,87% ogółu parafii UCP PM), jest obwód zakarpacki (422 parafie, tj. 11,3% ogółu parafii UKGK). Ziemie dzisiejszego obwodu zakarpackiego do 1918 roku należały do Austro-Węgier, do 1938/1939 roku do Czechosłowacji i do 1945 roku do Węgier, a następnie zostały włączone do radzieckiej Ukrainy.

UACP, poza obwodami lwowskim (387 parafii), tarnopolskim (290), iwanofrankińskim (144), na pozostałym terytorium Ukrainy posiada niewiele parafii, a najwięcej w obwodach: chmielnickim (78), czerkaskim (58) i winnickim (51).

UCP PK, poza wspomnianymi już obwodami lwowskim (461 parafii), iwanofrankińskim (292) i tarnopolskim (290), najwięcej parafii miał w obwodach: kijowskim (374, tj. 8,24%), wołyńskim (355), rówieńskim (323), chmielnickim (234), winnickim (234) oraz żytomierskim (209). Obwód wołyński i rówieński (tworząc historyczny Wołyń, należący do 1939 r. do Rzeczypospolitej) wszedł do ZSRR i radzieckiej Ukrainy w 1939 r. Znajduje się tam 678 parafii UCP PK (tj. 14,95% parafii UCP PK), kolejne 677, tj. 14,92%, znajduje się na terenie obwodów: chmielnickiego, winnickiego i żytomierskiego. W sumie, na wschód od obwodów kijowskiego i winnickiego włącznie znajduje się 2/3 (61,1%) parafii UCP PK.

Większość Ukraińców pomimo podziałów religijnych darzy zaufaniem swoje Kościoły/Cerkwie. W ankiecie socjologicznej z grudnia 2013 roku, przeprowadzonej przez Centrum Razumkova, pełne zaufanie do Kościoła/

³³ Укр. Духовне управління мусульман України, Духовний центр мусульман України, Духовне управління мусульман Криму, Незалежні релігійні організації мусульман.

Cerkwi deklarowało 22,6% ankietowanych, raczej ufało 41, 9%, raczej nie ufało 13%, całkowicie nie ufało 11,9%, nie miało zdania 10,5% (*Do you trust*, 2013).

Skomplikowana rzeczywistość wyznaniowa Ukrainy, nakładająca się na stosunki narodowościowe, wywiera istotny wpływ na układ sił na Ukrainie, wzmacniając istniejące podziały. UCP PM jest siłą najbardziej zachowawczą, powiązaną więziami kanonicznymi, a nierzadko i politycznymi z Rosją. UCP PK i UACP są o wiele bardziej związane z państwowością ukraińską i wspierającymi je w drodze do samodzielności i autokefalii ukraińskimi ugrupowaniami politycznymi. Najbardziej rozbudzone narodowo siły (Ogólnoukraińskie Zjednoczenie Swoboda, Prawy Sektor) związane są często z UKGK.

DR HAB. TADEUSZ DMOCHOWSKI, PROF. UG

Instytut Politologii
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Gdański
ul. Jana Bażyńskiego 4, 80–309 Gdańsk
poltd@ug.edu.pl

Bibliografia

- Abp Mokrzycki o potępieniu skrajnego nacjonalizmu. Rozmawiali Marcin Przeciszewski i Krzysztof Tomasik. (2013, 21 czerwca). Pobrane z: <http://www.kresy.pl/publicystyka,wywiady?zobacz/abp-mokrzycki-o-potepieniu-skrajnego-nacjonalizmu#>.
- Andrew, Ch., Mitrochin, W. (2001). *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, t. 1. Warszawa: Muza SA.
- Cerkiew. (2019, 10 sierpnia). *Słownik języka polskiego PWN*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/sjp/cerkiew;2447610.html>.
- Do you trust the church (recurrent, 2000–2013)*. *Sociological poll*. (2013). Pobrane z: http://www.razumkov.org.ua/eng/poll.php?poll_id=83.
- Kozyrska, A. (2014). *Pluralizm wyznaniowy a integracja narodu ukraińskiego po 1991 roku*. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne.
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych. *Informator ekonomiczny o krajach świata. Ukraina*. (2013). Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych.
- The Ruthenian Byzantine Catholic Church (Metropolitanate in USA)*. (2013). Pobrane z: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic->

- stat13.pdf, s. 1–9. [za:] *The Eastern Catholic Churches 2013*. W: *Annuario Pontificio 2013*. Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- The Ukrainian Greek Catholic Church (Major Archiepiscopate)*. (2013). Pobrane z: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat13.pdf>, s. 1–9 [za:] *The Eastern Catholic Churches 2013*. W: *Annuario Pontificio 2013*. Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Ukrainian Greek-Catholic Church official website*. (2014, 20 czerwca). Pobrane z: <http://ugcc.org.ua/36.0.html>.
- Ukrainian Orthodox Church of the USA*. (2019, 22 czerwca). Pobrane z: <http://www.uocofusa.org/>.
- Анисимов, В. (1994, 2 марта). Раскаяние „митрополита” Антония (Масендича). *Интервью. Независимость*. Pobrane z: <http://www.anti-raskol.ru/pages/791>.
- Анисимов, В. (1995, 2 августа). Не филаретствуя лукаво. *Независимость*.
- Антоний (Масендич). (2014, 22 czerwca). Pobrane z: http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_683.
- Архиерейский Собор Русской Православной Церкви 30–31 января 1990 года* (1990). *Журнал Московской Патриархии*, 5, 4–12.
- Віруючим якої церкви, конфесії Ви себе вважаєте? Соціологічне опитування (Опитування проводилося соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень з 20 квітня по 12 травня 2006)*. (2006). Pobrane z: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=300.
- Воспитать любовь. Три интервью о приходской жизни на Украине (интервью – ответы: Филарет, митрополит Киевский и Галицкий, Иаков, епископ Почаевский, Антоний, архиепископ Черниговский и Нежинский). (1991). *Журнал Московской Патриархии*, 8, 21–24.
- Документы Архиерейского Собора Русской Православной Церкви. Москва, Свято-Данилов монастырь, 25–27 октября 1990 года. Определение об Украинской Православной Церкви (1991). *Журнал Московской Патриархии*, 2, 2–11.
- Еленский, В. (1993, 6 июня). Киевский патриархат: задачи определены, но невыполнимы. *Московские новости*, 23(669), 8.
- Заєць Олександр Васильович. (2019, 22 sierpnia). Pobrane z: http://irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=148&catid=55&Itemid=59&lang=uk.
- ЗВІТ про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2013 року (Форма No 1). Затверджено наказом Міністерства культури України від 21 березня 2013 р. No 215*. (2013). Pobrane z: http://irs.in.ua/files/statistic/2013.01.01_zvit_f1_irs.in.ua.pdf.
- История Церкви*. (2005). Pobrane z: <http://www.soborna.org/history/ru/001.html>.
- Інститут Релігії та Суспільства Українського Католицького Університету. (2019, 22 sierpnia). Pobrane z: <http://irs.ucu.edu.ua>.
- Інститут релігійної свободи*. (2019, 22 sierpnia). Pobrane z: http://irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=49&Itemid=77&lang=uk.

- Казьмина, О.Е. (1998). *Украинская Православная Церковь Киевского Патриархата. W: Народы и религии мира*. Pobrane z: <http://cult-lib.ru/doc/dictionary/peoples-and-religions/fc/slovar-211.htm>.
- Митрополит Київський і всієї України, Предстоятель Української Православної Церкви Володимир (Віктор Маркіянович Сабодан). (2014, 22 czerwca). Pobrane z: <http://church.ua/predstoyatel>.
- Мукачівська греко-католицька єпархія. (2019, 22 sierpnia). Pobrane z: <http://www.mgse.uz.ua/index.php>. *Определение Собора УПЦ 1–3 ноября 1991 г. по вопросам полной самостоятельности УПЦ”, под которым стоят подписи всего епископата УПЦ, в том числе нынешнего Местоблюстителя митрополичьего престола УПЦ МП митрополита Онуфрия*. (1991). Pobrane z: http://risu.org.ua/ru/index/all_news/orthodox/uoc_kp/55508.
- Определения Собора Украинской Православной Церкви по вопросу полной самостоятельности Украинской Православной Церкви 1–3 ноября 1991 года. (1992). *Журнал Московской Патриархии*, 3. Официальная часть, s. 3–4.
- Петрушко, В.И. (1998). *Автокефалистские расколы на Украине в постсоветский период 1989–1997*. Москва: Св.-Тихоновский богословский ин-т. Pobrane z: <http://krotov.info/history/20/tsypin/1997petr.html#1>.
- Подрабинек, А. (2000, 22 апреля). *Агент аккуратен, общителен. Экспресс-хроника*, 16(619). Pobrane z: <http://www.online.ru/sp/chronicle/22-Apr-00/404-1.html> [za:] <http://krotov.info/acts/20/1950/19580228.html>.
- Поспеловский, Д.В. (1995). *Русская Православная Церковь в XX веке*. Москва: Издательство Республика.
- Релігійно-інформаційна служба України, *Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2014 р.)*. (2014, 4 квітня). Pobrane z: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2014/55893>.
- Релігійно-інформаційна служба України, *Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2019 р.)*. (2019, 1 січня). Pobrane z: https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr_2019/75410/.
- Слесарев, А.В. (2009, 24 сентябрь). *Викентий Чекалин „Епископ Яснополянский”*. Pobrane z: <http://www.anti-raskol.ru/pages/144>.
- Список членів Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій 2014, 23 липня (2014, 23 липня). Pobrane z: <http://vrciro.org.ua/ua/council/members>.
- Тульский, М. (2002, 22 Февраля). *Православие на Украине*. Pobrane z: <http://web.archive.org/web/20030615065611/>; <http://religion.russ.ru/problems/20020222-tulskiy-pr.html> oraz <http://archive.today/AGD7a>. *Українська Православна Церква* (2014, 22 czerwiec). Pobrane z: <http://church.ua/#>.
- Українська Православна Церква Київський Патріархат. (2014, 20 czerwca). Pobrane z: <http://www.cerkva.info/en/statistics.html>.
- Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні: підсумки десятиліття, тенденції і проблеми (Аналітична доповідь Центру Разумкова). (2011). *Національна безпека і оборона*, 1–2 (119–120), 2–77.
- Цыпин, В. (1994). *История Русской Православной Церкви. 1917–1990: Учебник для православных духовных семинарий*. Москва: Издательство Хроника.